

הרב יהודה בהרב

"אגוז על גבי מים" לברור שיטתו של ר' עקיבא איגר בסוגיא אחת.

פתיחה

למדנו במסכת שבת (ה):

...דאמר רבא: מים על גבי מים היינו הנחתן. אגוז על גבי מים - לאו היינו הנחתו. בעי רבא: אגוז בכלי, וכלי צף ע"ג מים, בטר אגוז אזלינן, והא ניחא, או דילמא, בטר כלי אזלינן, והא לא ניחא, דנייד. תיקו.

הראשונים כאן ובבבא מציעא (ט): נתקשו בדברי רבא, ויש לחלק את הקושי שבדבריהן לשנים:

- (א) סתירה לקביעתו של רבא - "אגוז ע"ג מים לאו היינו הנחתו" - מדברי הגמ' בב"מ - "ספינה מינח ניחא ומיא הוא דממטי לה".
 (ב) קושיה על מסקנת בעייתו של רבא, שהיא בתיקו, מפשיטות של הגמ' בקדושין (ג): - "זאת אומרת רכוב כמהלך דמי, שמע מינה".

הפתרונות השונים ידונו בשלשת הפרקים הבאים:

- א. מחלוקת הראב"ד והתוס' בגדרי הנחה ע"ג מים.
 ב. קושית רע"א על התוס' - חצר המהלכת איננה משתמרת.
 ג. ישוב לשיטת תוס' - חצר המהלכת מגדרי יד.
 להלן נראה, כיצד דרך קושייתו של רע"א - והנסייון לפתרונה - מתחדדת ההבנה לעומק בסוגייתנו.

א. מחלוקת הראב"ד והתוס' בגדרי הנחה ע"ג מים.

הראב"ד¹ לא הזכיר בכלל את הקושיה השניה, והוא ממקד את הקושיה בדברי רבא הראשונים:

קשיא לן: הא דאמר רבא פשיטא לי אגוז ע"ג מים לאו היינו הנחתן, ולימא נמי אגוז מינח ניחא ומיא הוא דממטי לה! ?

בתירוצו מבחין הראב"ד בין קנינים לבין שבת. בקנינים הדרישה היא, שהחצר לא תהיה מהלכת, ולכן אם איננה מהלכת 'מנפשה' - אלא מחמת המים - לאו מהלכת היא. לעומת זאת לגבי שבת, "הנחה ממש בעינן" - איננו דורשים שהאגוז לא ינוע, אלא יותר מזה, שיהיה מונח. אגוז שנע ע"ג המים, גם אם איננו הולך מ'עצמו', מכל מקום אינו מונח. 'סברה זו אין הראב"ד רואה צורך להביא ראייה ממקור הדין אלא מדין אחר: 'גון שעכבן הרוח'. (ע"י שבת ק).

* שיעור זה ניתן במסגרת סדרת י"ע י"ם בדרכי תלמוד - שיעור ב', זמן תורף תשנ"ד.
 1. מובא "בשטה מקובצת" בבא מצ נא ט:

והנה התוס'², נראה לכאורה, שמערבין את שתי הבעיות יחדיו: בתחילת דבריהם במסכת שבת, הקשו את הקושיה הראשונה (מה ההבדל בין הנחת אגוז ע"ג מים לבין ספינה ע"ג מים), ותירצו "לגבי קנין שאני דלא אקרי חצר מהלכת (וטעם הדבר יתבאר לפנינו)... אבל הכא ממשכן ילפינן, ושם לא היה מסתמא אלא כדרך שמצניעים חפצים בני אדם". מדברים אלו לכאורה נראה כתירוץ הראב"ד, שרק לגבי קנינים דרשנו שהחצר תהיה לא-מהלכת, אך בשבת, גם אם אגוז איננו נע, מכל-מקום איננו מונח.

לאחר מכן ממשיכים התוס' להסביר את דעת הגמ' באגוז ע"ג כלי - "אע"ג דודאי לאו כמונח דמי דק"ל רכוב כמהלך דמי" - ובנקודה זו התוס' עוברים לבעיתם השניה: כיצד הגמ' מסופקת בהגדרת דבר נע (אגוז) שמונח ע"ג דבר נח (כלי), דהיינו, אם התנועה נמדדת יחסית לחפץ שהוא על גביו (תנועה יחסית), או דילמא שהתנועה נמדדת באופן מוחלט ביחס לקרקע (תנועה מוחלטת), והרי ק"ל "רכוב כמהלך". דהיינו שהתנועה נמדדת באופן מוחלט?

לבעיה זו יש צורך, אכן, להביא ראיה שיש שוני בין הנחה לבין שאר דיני תורה. ולכן מובן מדוע כאן תוס' נזקקים לבאר - "האם הוא דרך כך להצניע חפצים או לא", דהיינו שאף שיש להגדיר את האגוז "כמהלך" מכל מקום בגדרי הנחה גם דבר המהלך יכול להיות מונח, אם כך נוהגים אנשים להצניע חפציהם במקום. אך מדוע התוס' בתחילת דבריהם נזקקו למקור הדין, הרי יכלו בפשיטות לומר כמו הראב"ד - שיש הבדל בין קנינים לבין שבת?!

ונראה לבאר בעזה"ש, דיש לחקור מה הכוונה - "אגוז ע"ג מים לאו היינו הנחתו", האם הכוונה היא שבאופן מציאותי אין האגוז נח כלל, דהיינו ציפה = תנועה, והרי זה כמתגלגל, כפי שנראה מלשון הגמ' "דנייד" (ביחס לכלי). או דילמא שגם ציפה איננה כתנועה ממש, שהרי אין האגוז בתנועה כדבר הזרוק באויר וכדו', אלא שהוא איננו מונח הנחה חשובה, כלומר שהרי זה כהנחה ע"ג מקום שאין בו ד' על ד', שאף שיש ד' על ד' במים, מכל מקום אין כאן 'בסיס מוצק', שהרי האגוז מתנדנד, ולפי' לשון 'נייד' שבגמ', פירושו 'מתנדנד' - לא 'נייד'.

הראב"ד פירש, שהאגוז אינו מונח ע"ג דבר חשוב, ולכן ממילא אין שום קושיה אם נגדיר אותו כדבר שאינו נע - עפ"י הגדרת הגמ' ב"מ שתנועה של ספינה במים איננה מוגדרת כתנועה - כי גם דבר שאינו בתנועה יכול להתנדנד, כמו דבר שמונח ע"ג מקום שהוא פחות מדי' על ד', שהוא מונח - אך לא באופן 'הלכתי', עפ"י גדרי הנחה. לפ"ז יש להבין, שבאגוז המונח ע"ג כלי גם אם ק"ל "רכוב כמהלך דמי", דהיינו שהתנועה נמדדת באופן מוחלט ולא באופן יחסי, זה בדבר שהדיון לגביו אם הוא מוגדר כנע או כנח, דהיינו תנועתו של הרכוב ע"ג הסוס - שהיא בודאי תנועה - האם יש לראותה כתנועה יחסית לקרקע או כתנועה ביחס לסוס, ובזה פשטנו שרכוב כמהלך, אך כאשר השאלה היא גם בדבר נח, האם הנחתו ההלכתית מספקת, חשובה, כאן אין מקום להוכיח מרכוב כמהלך, שהרי הסוס ודאי, מהלך אך הכלי עצמו שע"ג מים איננו נע אלא רק מתנדנד, ומה לי לדמות את תנועת הסוס לנדנד הכלי ע"ג מים?

עפ"ז, ספק הגמ' באגוז הוא - האם, הכלי הוא מקום חשוב, נחשב כמונח, או שלענין גדר הנחה יש צורך בהנחה 'אובייקטיבית'. או יותר פשוט:

אף שקייל **שתנועה** מוגדרת באופן אובייקטיבי, מ"מ קביעת חשיבות, 'הנחה', יתכן שמוגדרת באופן יחסי למקום, שהרי סו"ס **הציפה** איננה תנועה, וזהו שסיים הראב"ד ופירש:

בחר אגוז אזלינן - והא ניית, כלומר, הרי אינו עומד באויר, ומהניא ליה
ההוא הנחה, או דילמא בחר כלי אזלינן, והכל באויר³.

לעומת זאת, סברת התוס' היא, כנראה, **שהאגוז איננו מונח כלל ע"ג המים**⁴,
ובאופן מציאותי יש להגדירו **כנע**. לפ"ז יש לשאול תרתי:

(א) הרי הגמי מגדירה תנועה כדבר פנימי, עצמי, ותנועת הספינה איננה תנועה, ומדוע 'ציפה' תהיה מוגדרת כתנועה.

(ב) אגוז ע"ג כלי, שקייל רכוב כמהלך, א"כ תנועת האגוז צריכה להמדד באופן מוחלט, וא"כ פשיטא לן שאגוז ע"ג כלי אינו עדיף מע"ג מים.

ומכיוון שאין מקום לחלק בסברה ולומר, שבשבת יש צורך בגדרי 'הנחה', שהרי עוסקים אנו בהגדרת התנועה בשתי הסוגיות, על כרחנו יש למצוא חילוק בהגדרת התנועה לגבי קנינים ולגבי שבת, וחדשו תוס' שלגבי שבת ההגדרה היא טובייקטיבית, כפי שבני אדם רגילים להניח חפציהם, אף שרכוב כמהלך דמי. בחידושי הרשב"א במכילתין מבוארים הדברים יותר:

דהתם גבי קנין, כל חצר שאין היא עצמה מהלכת קונה, אף ע"פ שאחרים מוליכין אותה, כספינה וכקלתה הקשורה בה, אבל גבי שבת בעינן שיטול החפץ ממקום שנת, להכי מספקא לן דילמא אף שהכלי צף במים ואגוז בתוכו בעינן שיהא האגוז מונח במקום שאינו מתענע אפילו מצד תנועת האחרים.

ובלשונונו: תנועה של חפץ, לענין קנין, מוגדרת כתנועה עצמית, ותנועה חיזונית איננה תנועה. בשבת אנו זקוקים להנחה מוחלטת, וגם כשהתנועה היא ממקור **חיזוני**, - בסופו של דבר, החפץ באופן מציאותי איננו מונח.

השאלה הנשאלת: מנלן לחלק כך בין סוגי תנועה? דבר זה הוא שהטריד את התוס', ולפיכך נזקק לבאר ע"פ המקור - כלומר מהמשכן. ההבדל בין הרשב"א לבין התוס' בנקודה זו יתבאר לקמן בעז"ה.

לסכום: התוס' והרשב"א קבעו, שההבדל בין שבת לקנין איננו בשאלה אם הדבר נע או נח, אלא בהגדרת התנועה. בשבת השאלה היא אם הדבר נח או נע, ללא קשר ל**שבת** התנועה - 'תנועה מוחלטת'; בקנין הדבר שנע צריך לנוע מכח עצמו ולא מכח דחיפה חיזונית 'תנועה יחסית'. מקור לסברה זו - יתבאר בהמשך. לעומת זאת הראב"ד והרמב"ן (וכן הרמב"ם⁵) קבעו שההבדל בין שבת לקנין הוא בשאלה אם הדבר נע או נח. בקנינים הדבר איננו נע, ובשבת גם כן איננו נע,

3. ומה שלא הקשה הראב"ד מהגמ' ב"מ לגמ' בקידושין - אין מקום כלל לשאלה, שהרי בב"מ הגדרנו מהי תנועה. ובקידושין הגדרנו את התנועה - יחסית למה היא נמדדת; כאשר אמרנו שתנועת ספינה איננה תנועה. לא התייחסנו לרכוב ע"ג הבהמה מהו.

4. וברמב"ן איתא בשבת "הנחה בעי' והא ניידא ולא ניחא" (כתוס'). ולעומת זאת בב"מ כתב הרמב"ן "גבי שבת הנחה בעינן ומקום חשוב" (כלומר כמו הראב"ד). וברשב"א ב"מ "לענין שבת, דבעינן עקירה מע"ג דבר נח לגמרי" (כתוס') - שהוא מתנדנד.

5. הרמב"ם כתב כראב"ד כפי שזרואה בדבריו הבאים: "היה כלי צף ע"ג מים ופירות בתוך הכלי ופשט ידו ולקח מן הפירות פטור שהרי לא נחו הפירות ע"ג הארץ ונמצא שלא עקר מע"ג מקום ארבעה" (שבת יג. ד.).

אך הלכתית איננו מונח ע"ג מקום חשוב, וזוהי הגדרה בדיני הנחה, ספציפית לגבי שבת.

ב. קושית רע"א על התוסי' - חצר המהלכת איננה משתמרת.

לפי התוסי' ישנו מקור לחלק בין קנינים לבין שבת:

לגבי קנין שאני, דלא איקרי חצר מהלכת, דחצר ילפינן מיד, ויד נמי איהו דקא מסגי תותה וקא ממטי לה, אבל הכא ממשכן ילפינן.

כלומר: מעצם דין יד, שהיא המקור לדין חצר מהלכת, יש להוכיח את החילוק של הגמ' ביחס לקנין; שהרי יד עצמה איננה נעה מכח עצמה, אלא מכח האדם שמניע אותה.

והדברים מופלאים, והטיב לנסח את השאלה ר' עקיבא איגר:

(א) תמוה לי, הא בנותן גט ביד עבדה אמרינן דהוי חצר מהלכת, והא הוי דומיא דידו.

ומבוארים הדברים בגיטין (ע"ט). "כתב לה גט ונתנו ביד עבדה ניעור אינו גט, ישן ומשמרתו הרי זה גט. "ומקשה הגמ': "אמאי? חצר מהלכת היא?! והלכתא בכפות!!"

ובבבא מציעא מוסיף רע"א עוד קושי:

(ב) תמוה לי, דאם כן הגוף עצמה מיקרי מהלך, ואמאי מהני נותן גט על ראשה...

ומבואר הוא שם בסוגיא (גיטין ע"ט). "לתוך חיקה (וה"ה ראשה), הרי זו מגורשת...."

מסקנתו ההגיונית של ר' עקיבא איגר היא שהחלוק הוא אחרת:

אלא ע"כ, דומיא דידו דא"א להלוך ממנו דהקונה, ותמיד ידו אצלו, כך בעינן חצר שאינה מהלכת ממנו דהקונה.

ומסיים רע"א: "ודברי תוסי' צע"ג".

וכדברי רע"א כמעט מפורש בחדושי הרמב"ן למס' גיטין (דף כ"א).

הקשו בתוסי' (על דברי הגמ' ש'חצר מהלכת לא קנה') הא חצר מידה אתרכי וידה מהלכת היא? ומתרצי, ידה מינח ניחא, וגופא הוא דקא ממטי לה כדאמרינן גבי קלתה, בפ"ק דמציעא.

ולאו מילתא היא, דאע"ג דגופה ניח, ידה לא ניחא, וכמהלכת דמיא, מה שאין כן בספינה וקלתה, דניחי לגמרי, ואפילו הניח לה ע"ג גופה או ע"ג רגלה, ומהלכת, מגורשת - אלא, ידה כיון שאינה מתרחקת ממנה - כשאינה מהלכת. (ולכן, הויא מגורשת). אבל חצר מהלכת - כיון שאפשר לה להתרחק ולא תהיה משתמרת לדעתה - לא קשיא ליה.

לסכום: דעת הרמב"ן להבחין בין סוגי התנועה השונים ע"פ העקרון של שליטה קניינית.

חצר המהלכת היא חצר שאיננה משתמרת, וממילא רק סוג הליכה כזה שהוא בעל תנועה 'עצמית' מפריע לשליטה - כגון עבד, שנע עצמאית לאדון, או בהמה וכדו'. לעומת זאת, ספינה הנעה באופן חיצוני ניתנת לשמירה (בפוטנציאל, לפחות), ולכן קונה. ידה, גופה וראשה - כולן הן בתנועה נשלטת, ואין זה משנה כרגע אם היא חיצונית או פנימית.

כמובן שלגבי שבת, שהשאלה היא אם החפץ נע או לא, אין זה מענין אותי מדוע, ולכן אגוז ע"ג מים מוגדר כדבר נע, גם אם סבת התנועה נשלטת.

ג. ישוב לשיטת התוסי' - חצר המהלכת מגדרי יד.

ונראה לבאר שיטת תוסי' באופן זה:

תוסי' חולקים על העקרון שהוכח בפשטות ע"י הרמב"ן והרע"א - שיסוד חצר המשתמרת הוא 'שליטה'.

אפילו הוי חצר המשתמרת לדעתה, כגון שידי (של העבד) כפותות בחבל, ואוחזת בידה, לא הוי גט, דחצר מהלכת היא.

(גטין כ. ד"ה והילכתא)

כלומר: חצר המהלכת אינו נלמד מקנינים, ששם ניתן לומר שהעקרון הוא 'שליטה'. המקור הוא מגט, ואכן יש לשאול מנלן שבגט דוקא חצר שאיננה מהלכת קונה?

התוסי' מתקשים דוקא בגט, שהנתינה איננה בתורת קנין, ואפילו "קרוב לה שנינו, אפילו מאה אמה"⁶. בגט פעולת הגירושין נעשית ע"י הכניסה לידה. ואם כן, אדרבה - ידה היא בתנועה, וכן קלתה, ומדוע א"כ זרק לקלתה מגורשת, או שנאמר שחצר מהלכת קונה בגט?

ויש להעמיק בנקודה זו:

מכיון שעוסקים אנו בידה של האשה, שהיא בעצם התפשטות 'אישיותה' - ולא המשך שליטתה הקנינית - מדוע יש דמיון בין חצר הקונה (שנלמדת מגט) לבין יד, הרי יד נעה וחצר נחה?

וצריך לבאר, שיידה' היא אמנם בתנועה, אך תנועת היד איננה סתירה לעצמיותה של האשה, אלא היא היא תנועתה שלה. ולכן יש ללמוד, שכל דבר שהוא בעל תנועה שאיננו בסתירה לאשה, או לאדם הקונה, איננו מעכב את הקנין. לפי זה יוצא, שעצם ההגדרה של 'קנין הגט' מגדיר את סיבת התנועה. תנועה 'עצמית' - פסולה; תנועה חיצונית, או תנועת האישיות - ידה גופה וראשה - כשרה. זהו המקור לדין חצר מהלכת.

סכום

א. רע"א והרמב"ן (וכנראה גם הרשב"א) מחלקים בין חצר משתמרת לחצר שאיננה משתמרת. חצר מהלכת באופן עצמאי (בהמה - עבד) היא חצר מהלכת - שאיננה משתמרת.

בידה בודאי קונה וכן קלתה - וכן ספינה, שתנועתה החיצונית נשלטת. אגוז בקנין הוא חצר שאיננה מהלכת, אך הוא נע, ולכן בשבת מוגדר כנייד'. לחילוק זה בין תנועה 'עצמית' או 'חיצונית' אין צורך להביא מקור.

6. ע"י גיטין עח: תוד"ה רבי יוחנן

ב. **תוס'** סוברים, שהחלוק הוא בין חצר מהלכת ושאיננה מהלכת, ואף שהחצר משתמרת אם היא מהלכת היא פסולה. יסוד הפטור - מכח הדמיון ליד. יד קונה אף שהיא מהלכת, שכן תנועתה היא תנועת ה'אדם'. ולכן, כל דבר שנע מכח האדם, או לפחות שלא בסתירה אליו - ג"כ קונה. עבד ובהמה שנעים מכח עצמם - אינם קונים, ספינה נעה מכח חיצון, שאיננו סתירה לאדם - קונה. בשבת, האגוז אכן נע ואין הבדל בין אם זה מכח עצמו או מכח חיצון, והסיבה היא, שהגדרת הדבר כינע' היא כפי שהיו מניחים במשכן, וחפץ בתנועה איננו מונח על פי התייחסות האדם.

נפ"מ בין תוס' לרמב"ן ורע"א: חצר מהלכת המשתמרת אם קנה (רמב"ן) או לא (תוס').

ג. **הראב"ד** סובר, שאגוז באמת איננו נע אלא מתנדנד, וזהו גדר בגדרי הנחה, שגדר מתנדנד איננו נח, אך זה רק בשבת; בקנין, השאלה האם האגוז נע, והגדרנו שאיננו נע. אכן, עדין הוא **מתנדנד**, ולכן בשבת איננו מונח. **נפ"מ** בין **הראב"ד לתוס'**: דין רכוב כמהלך, לראב"ד רכוב מהלך גם בשבת ולא נח, לתוס', בעיה בשבת שלא נפשטה.

הננו רואים, איפוא, כיצד דרך קושיא אחת שבגליון הש"ס, נפתחים לפנינו שערי הראשונים, ובכך יש לראות דוגמא מאפיינת לשיטתו ולדרך לימודו של רבינו עקיבא איגר.